

Mieczysław Różański

Ludność dekanatu uniejowskiego według wizytacji generalnej z 1791 r.

Łódzkie Studia Teologiczne 15, 191-197

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. MIECZYSLAW RÓŻAŃSKI
Łódź

LUDNOŚĆ DEKANATU UNIEJOWSKIEGO WEDŁUG WIZYTACJI GENERALNEJ Z 1791 R.

Po objęciu rządów w 1784 r. w archidiecezji gnieźnieńskiej prymas Michał Jerzy Poniatowski¹ nakazał przeprowadzenie wizytacji dziekańskich, które miały być przygotowaniem do wizytacji generalnej całej archidiecezji. W tym celu wydał pismo, datowane na 2 sierpnia 1785 r., nakazujące lustrację parafii. Odbywały się one według specjalnej instrukcji. Wizytacje te przeprowadzono w 1786–1787. Niestety do obecnych czasów nie zachowała się wizytacja dekanatu uniejowskiego².

Przed wyjazdem za granicę w 1789 r. Prymas mianował administratorem generalnym archidiecezji kanonika gnieźnieńskiego Stefana Wojciecha Łubińskiego, któremu zlecił poza zwykłym zarządzeniem diecezji przeprowadzenie wizytacji generalnej. On to wydał stosowne dokumenty ją przygotowujące, datowane 18 lutego 1790 r. w Gnieźnie. Wśród nich znajduje się formularz przeprowadzenia wizytacji³. Nowością tego formularza było pytanie dotyczące liczby ludności zamieszkującej teren wizytowanej parafii, z podaniem ilu jest katolików, żydów i dysydentów, a także liczby mężczyzn, kobiet i dzieci. Wcześniej pytania wizytatorów dotyczące tej problematyki były bardzo ogólne. Wizytację generalną dekanatu uniejowskiego przeprowadził latach 1790–1791 kanonik płocki ks. Celestyn Cielecki⁴.

Dekanat uniejowski należał pod względem administracji państwowej do województwa sieradzkiego, powiatu szadkowskiego. Jedynie część parafii Wartkowie, a dokładniej afiliowana do niej parafia w Chodowie, znajdowała się w województwie łęczyckim, powiecie łęczyckim. Natomiast pod względem przynależności kościelnej leżał on w archidiakonacie uniejowskim archidiecezji gnieźnień-

¹ Biografia Prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego (1736–1794), Z. Zielińska, *Michał Jerzy Poniatowski*, PSB, t. 27, s. 455–471.

² S. Librowski, Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej, *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne* (dalej ABMK) t. 30 (1975), s. 93; zachowały się z tego okresu wizytacje dla następujących dekanatów: lutomierskiego, szadkowskiego, tuszyńskiego i warckiego.

³ Tamże, s. 108–109.

⁴ ADWł, AAG Wiz. 85, k. 289; sygn. 88, k. 101v; AAG, Acons E24a, k. 1; ks. Celestyn Cielecki h. Zaręba, kanonik płocki, proboszcz parafii Myslibórz w dekanacie słupeckim.

skiej. Według wizytatora w jego skład wchodziło 14 parafii⁵: Wilamów, Wielenin, Chwałborzyce, Świnice, Grodzisko, Wartkowice z afiliowaną parafią Chodów, Niemysłów, Drużbin, Siedlątków, Pęczniew, Glinno i Brodnia. Niestety ta liczba parafii nie oddawała prawdy. Dwie ostatnie wymienione przez ks. Cieleckiego parafie nie były samodzielnymi placówkami duszpasterskimi. W Brodni istniała samodzielna parafia przed XVI w.⁶. Później została włączona do parafii w Glinnie, stając się jej filią, a parafia Glinno została afiliowana w XVII w. do prepozytury z Zadzimu⁷. Tak więc faktycznie w dekanacie tym w czasie wizytacji było 12 samodzielnych parafii, z których wizytator nie był w jednej – parafii kolegiackiej w Uniejowie. Ponieważ do czasu wizytacji zarówno w Glinnie, jak i w Brodni istniał samodzielny okręg parafialny, dlatego w dalszej części rozważań będziemy posługiwali się zapisami zawartymi w wizytacji, oczywiście bez uwzględnienia parafii uniejowskiej, która w tym czasie nie została zwizytowana.

Proboszczowie, określając liczbę ludności zamieszkującą na terenie parafii, starali się być bardzo dokładni. Dane dotyczące ludności umieścili w tabeli, a której podane zostało ile osób mieszka w każdej z miejscowości znajdującej się na terenie parafii. Przy czym umieszczono w niej nie tylko katolików, ale także żydów i dysydentów mieszkających na tym terenie. Takie zestawienie ludności daje możliwość zobaczenia, jakie były relacje wyznaniowe na tym terenie.

T a b e l a 1. Ludność dekanatu uniejowskiego według relacji proboszczów

Parafia	Liczba ludności	Rok danych	Źródło
Wilamów	880	1790	k. 2
Wielenin	1194	1789	k. 10
Chwałborzyce	184	1789	k. 20v
Świnice	856	1789	k. 27v
Grodzisko	523	1789	k. 35
Wartkowice	433	brak datacji	k. 35
Chodów – filia	618	brak datacji	k. 35
Niewiesz	396	brak datacji	k. 51
Niemysłów	785	brak datacji	k. 58v
Drużbin	602	brak datacji	k. 69
Siedlątków	142	1791	k. 76v
Pęczniew	926	1790	k. 80v
Glinno	894	1790	k. 90
Brodnia	500	1790	k. 95v
RAZEM	8933		

⁵ ADWL, AAG Wiz. 88, k. 1.

⁶ J. Łaski, *Liber Beneficiorum*, wyd. J. Korytkowski, t. 1, Gniezno 1880, s. 393.

⁷ ADWL, AAG Wiz. 8, s. 62.

Ogółem według podanych w wizytacji danych teren dekanatu uniejowskiego bez parafii uniejowskiej zamieszkiwało 8933 osób. Liczba ta jest wartością przybliżoną, gdyż proboszczowie podawali dane nie tylko z roku poprzedzającego wizytację, tj. 1790 r., ale i wcześniejsze lub z samego roku wizytacji. Jeszcze dwie wartości wskazują na przybliżenie danych. Są nimi brak wizytacji parafii kolegiackiej znajdującej się w stolicy dekanatu – Uniejowie i błędy arytmetyczne w obliczeniach. Proboszcz parafii w Wilamowie, podając liczbę ludności w parafii, pomylił się i podał nieprawdziwą liczbę mieszkańców. Z podanych przez niego danych liczbowych wynika, że parafię zamieszkiwało 875 katolików, 9 żydów i 6 dysydentów, co daje łączną liczbę 890 osób, a w podsumowaniu podał, że jest ich 880⁸. Podobny błąd uczynił proboszcz parafii w Świniacach. Podał, że w parafii mieszkało 856 osób, a z podanych danych liczbowych wynika, że było tam 858⁹. Natomiast proboszczowie w parafii Grodzisko i Niewiesz podali jako liczbę ludności zamieszkujących terytorium swoich parafii tylko katolików¹⁰. Ksiądz proboszcz parafii Wartkowie, dla swojej parafii podał także w zestawieniu końcowym tylko liczbę katolików, a dla filii w Brodni liczbę osób, która nie odpowiadała wykazowi. Z sumowania liczb wynika, że mieszkało tam 592 katolików i 5 żydów czyli 597, a podał liczbę 618¹¹. Podobnie uczynił proboszcz parafii w Drużbinie¹². Pomylił się także proboszcz parafii w Niemysławie. Terytorium jego parafii zamieszkiwało 725 katolików, 60 żydów i 6 dysydentów, co daje łączną liczbę 791 osób, a podał 785 osób¹³.

Łącznie po przeliczeniu danych dotyczących liczby ludności w dekanacie uniejowskim stwierdzić można, że mieszkało tam nie 8933 lecz 8971 osób.

W poniższej tabeli zawarte zostały przeliczone dane ludnościowe zawarte w wizytacji. Oprócz danych ogólnych umieszczono szczegółowe informacje dotyczące spraw wyznaniowych występujących na tym terenie, tj. liczby katolików, żydów i dysydentów tam mieszkających.

⁸ ADWŁ, AAG Wiz. 88, k. 2.

⁹ ADWŁ, AAG Wiz. 88, k. 27v.

¹⁰ ADWŁ, AAG Wiz. 88, k. 35, 51, 69.

¹¹ ADWŁ, AAG Wiz. 88, k. 44v.

¹² ADWŁ, AAG Wiz. 88, k. 69.

¹³ ADWŁ, AAG Wiz. 88, k. 58v.

T a b e l a 2. Ludność dekanatu uniejowskiego po przeliczeniu danych z zaznaczeniem relacji wyznaniowych

Parafia	Katolicy	%	Żydzi	%	Dysydenci	%	Ogół ludności
Wilamów	875	98,3	9	1,01	6	0,67	890
Wielenin	1104	92,53	11	0,92	78	6,53	1193
Chwałborzyce	168	91,30	10	5,43	6	3,26	184
Świnice	834	97,2	8	0,98	16	1,96	858
Grodzisko	523	96,67	18	3,33	0	0	541
Wartkowice	433	94,96	23	5,04	0	0	456
Chodów – filia	592	99,16	5	0,84	0	0	597
Niewiesz	396	96,59	14	3,41	0	0	410
Niemysłów	725	91,66	60	7,58	6	0,75	791
Drużbin	603	98,68	4	0,65	4	0,65	611
Siedlątków	142	100	0	0	0	0	142
Pęczniew	919	100	0	0	0	0	919
Glinno	874	100	0	0	0	0	874
Brodnia	500	99	5	1	0	0	505
RAZEM	8688	96,84	167	1,86	115	1,28	8971

Podane dane pokazują nam, jakie były relacje wyznaniowe na terenie dekanatu uniejowskiego. Zamieszkiwali tam przede wszystkim katolicy, w liczbie 8688, stanowili oni 96,84 % ogółu ludności. Niewielką liczbę stanowiła diaspora żydowska – 167 osób (1,86%), a protestanci stanowili mniejszą grupę – 115 osób (1,28%).

Spójrzmy bardziej szczegółowo, jak wyglądały relacje wyznaniowe. Instrukcja nakazywała podanie zestawienia ilu było mężczyzn, kobiet i dzieci. Przy informacjach dotyczących liczby dzieci proboszczowie zastosowali różne metodologie opisu. W większości podawano liczbę chłopców i dziewcząt, a w parafiach Chwałborzyce i Świnice podano osobno dzieci, które nie przystępowały do Komunii świętej¹⁴, tzn. należy rozumieć te dzieci, które były poniżej 12–14 roku życia.

T a b e l a 3. Katolicy mieszkający w dekanacie uniejowskim

Parafia	Mężczyźni	Kobiety	Dzieci	Razem
Wilamów	411	349	115	875
Wielenin	325	360	419	1104
Chwałborzyce	51	63	54	168
Świnice	282	275	277	834
Grodzisko	241	227	55	523
Wartkowice	99	103	231	433

¹⁴ADWL, AAG Wiz. 88, k. 20v, 27v.

Chodów	108	110	374	592
Niewiesz	169	160	67	396
Niemysłów	303	314	108	725
Drużbin	231	244	128	603
Siedlątków	29	78	35	142
Pęczniew	316	319	284	919
Glinno	367	375	132	874
Brodnia	229	231	40	500
RAZEM	3161	3208	2319	8688

Podobne informacje podane zostały dla innych grup wyznaniowych. W tabeli 4 podano liczbę żydów mieszkający na terenie dekanatu uniejowskiego.

T a b e l a 4. Żydzi zamieszkujący na terenie dekanatu uniejowskiego

Parafia	Miejscowość	Mężczyźni	Kobiety	Dzieci		Razem
				ch	dz	
Wilamów	Wilamów	2	2	1	4	9
Wielenin	Gąsioro	2	2	1	1	6
	Żelgoszcz	1	2	1	1	5
Chwałborzyce	Chwałborzyce	2	2	6*		10
Świnice	Drozdów	2	2	4*		8
Grodzisko	Kaznów	1	1	1	2	5
	Zbelczyca	3	3	3	4	13
Wartkowice	Wartkowice	2	3	1	2	8
	Kłudna	1	1	–	1	3
	Spedoszyn	2	2	1	2	7
	Sendów	1	1	2	1	5
	Niedźwiedzia Wola	1	1	2	1	5
Niewiesz	Niewiesz	2	2	–	1	5
	Biernacie	2	1	1	2	6
	Wilczków	1	2	–	–	3
Niemysłów	Niemysłów	3	2	3	2	10
	Borzewicko	22	21	4	3	50
Drużbin	Charchówek	1	2	–	1	4
Siedlątków		–	–	–	–	0
Pęczniew		–	–	–	–	0
Glinno		–	–	–	–	0
Brodnia	Żagarki	2	3	–	–	5
RAZEM		53	55	59		167

* Dzieci obojga płci.

W tabeli podano nie tylko liczbę kobiet i mężczyzn i dzieci narodu żydowskiego, ale także w jakiej mieszkali miejscowości. W sumie na terenie tym zamieszkiwało 167 przedstawicieli narodu żydowskiego, w tym 53 mężczyzn, 55 kobiet i 59 dzieci. Ta informacja jest o tyle ważna, że pozwala na zorientowanie

się, w jakich miejscowościach mieszkali żydzi. Teren dekanatu stanowiły w większości wsie. Znajdowało się tam jedno miasto Uniejów, które, jak już wcześniej zostało zaznaczone, nie było wizytowane i nie zostało uwzględnione w opisywanej wizytacji. Z danych liczbowych przypuszczać można, że w każdej z podanych wyżej wsi mieszkała jedna rodzina żydowska. Jedyne na terenie parafii Niemysłów, we wsi Borzewicko, była niewielka gmina żydowska. Przy czym dość niezrozumiałe jest to, że proboszcz podał tak niewielką liczbę dzieci, która wydaje się nienaturalna przy tak dużej liczbie osób dorosłych.

T a b e l a 5. Dysydenci mieszkający na terenie dekanatu uniejowskiego

Parafia	Miejscowość	Mężczyźni	Kobiety	Dzieci		Razem
				ch	dz	
Wilamów	Góry	2	2	2	–	6
Wielenin	Wielenin	49	–	–	–	49
	Czepów Górny	1	1	1*		3
	Roźniatów	11	8	6*		25
Chwałborzyce	Chwałborzyce	1	2	3*		6
Świnice	Piaski	4	6	6*		16
Grodzisko		–	–	–		0
Wartkowiec		–	–	–	–	0
Niewiesz		–	–	–	–	0
Niemysłów	Borzewicko	1	1	1	3	6
Drużbin	Drużbin	1	2	1	–	4
Siedlątków		–	–	–	–	0
Pęczniew		–	–	–	–	0
Glinno		–	–	–	–	0
Brodnia		–	–	–	–	0
RAZEM		71	23	22		115

* Dzieci obojga płci.

Na terenie dekanatu mieszkało 115 dysydentów. Mianem tym określano protestantów. Trudno jest określić, do jakiego kościoła ewangelickiego oni przynależeli. W liczbie tej znajdowało się 71 mężczyzn, 23 kobiety i 22 dzieci. Zastanawiające jest dlaczego na terenie parafii Wielenin we wsi parafialnej zamieszkiwało 49 mężczyzn.

Proboszczowie oprócz podania liczby ludności zamieszkującej w powierzonych im pieczy parafii podawali także liczbę aktów, które zapisane zostały w tzw. księgach metrykalnych. Informacje te dotyczyły ilości osób, które zawarły związek małżeński, zmarłych i dzieci ochrzczonych. W sumie w tym czasie zawarło związek małżeński 99 par. Ochrzczonych zostało 436 dzieci, z czego 226 chłopców i 210 dziewczynek. Zmarło natomiast 79 mężczyzn, 80 kobiet i 275 dzieci.

W tabeli poniżej podane zostały zestawienia metrykalne dotyczące każdej z parafii dekanatu uniejowskiego.

T a b e l a 6. Informacje z ksiąg metrykalnych

Parafia	Zaślubieni	Dzieci ochrzczone		Zmarli			Źródło
		chłopcy	dziewczynki	mężczyźni	kobiety	dzieci	
Wilamów	12	24	25	14	10	21	k. 2v
Wielenin	14	26	26	9	7	48	k. 9v
Chwałborzyce	4	2	6	2	0	2	k. 20v
Świnice	6	25	15	7	3	22	k. 27v
Grodzisko	5	18	18	3	8	16	k. 35
Wartkowice	6	10	11	6	4	8	k. 44v
Niewiesz	11	8	11	5	4	12	k. 51
Niemysłów	5	24	33	10	6	18	k. 52
Drużbin	5	13	18	4	9	23	k. 69
Siedlątków	4	23	4	6	11	23	k. 76v
Pęczniew	13	19	11	7	8	49	k. 80v
Glinno	8	16	14	3	3	20	k. 80v
Brodnia	5	18	18	3	7	13	k. 95v
RAZEM	99	226	210	79	80	275	

Celem niniejszych rozważań było ukazanie liczby ludności mieszkającej na terenie dekanatu uniejowskiego przedstawionej w wizytacji generalnej w 1791 r. Podczas niej po raz pierwszy przedstawiono szczegółowo, jakie było rozmieszczenie ludność i jakie były relacje wyznaniowe, a także jaki był przyrost naturalny. Te dane mogą przyczynić się do obliczeń liczby ludności Rzeczypospolitej pod koniec XVIII w.

DIE BEVÖLKERUNG IN DER DEKANAT VON UNIEJÓW ANGESICHTS DER GENERALKIRCHENVISITATIONEN IN 1791 JAHR

Zusammenfassung

Das Visitieren des Dekanats in Uniejów im Jahre 1791 ergibt viele wichtige Informationen u.a. wie diese Pfarrgemeinde funktioniert hat und wie viele Bevöhrer sie gezählt hat. Sie ließ auch feststellen, welche Glaubensverhältnisse auf dem Gelände des Dekanats geherrscht haben. In der obengenannte zeitperiode ubten auf diesem Gebiet ungefähr 8971 Einwoher, darunter 8868 Katholiker, 167 Juden und 115 Ewangeliker.

Słowa kluczowe: demografia historyczna, ludność w XVIII wieku